

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont
Történettudományi
Intézet

Árpád-ház Program

Scientia et fidalitate

„Hadak útján”

A népvándorlaskor fiatal kutatóinak
XXIX. konferenciája

29th Conference of Young Scholars on the Migration Period

Absztraktkötet

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 15

Bölcészettudományi Kutatóközpont

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Volume 6

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
Nemzetközi szerkesztőbizottság /
International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, Ua)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, Syr)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, Ru)

BTK MŐT
sorozatszerkesztők

Fodor Pál
BTK
főigazgató

Vásáry István
BTK MŐT
elnök

„HADAK ÚTJÁN”
A NÉPVÁNDORLÁSKOR
FIATAL KUTATÓINAK
XXIX. KONFERENCIÁJA

Budapest, 2019. november 15–16.

29TH CONFERENCE OF YOUNG SCHOLARS
ON THE MIGRATION PERIOD

November 15-16, 2019, Budapest

Absztraktkötet

Szerkesztők

SUDÁR BALÁZS – TÜRK ATTILA

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Magyar Őstörténeti Témacsoport

BUDAPEST 2019

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

A kötet a

Árpád-ház Program
támogatásával valósult meg

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet az Árpád-ház Program támogatásával készült
(IV.1. Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere)

A kötet szerkesztése az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

Munkatársak

Ambrus Edit – Budai Dániel – Füredi Ágnes

© szerzők

© Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészet és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-963-9987-57-9

HU-ISSN 2064-8162

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Kiadja:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Magyar Őstörténeti Témacsoport –
Martin Opitz Kiadó – PPKE BTK Régészettudományi Intézet

Nyomda: Pauker Nyomdaipari Kft.

TARTALOM

VITALIE SINICA – NICOLAI TELNOV – MAKSYM KVIŤNYTSKYI: Венгерские памятники IX – первой половины X в. в Северо-Западном Причерноморье – Archaeological sites of the Subbotsy horizon (legacy of the 'Etelkoz') in the Northwest Black Sea Region (9–10 th cc.).....	7
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – IGOR PROHNENKO – TARAS VERBA – OLEG FJODOROV – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori magyar jellegű sír Rovanci (Ua) határából. Adatok a 10. századi veretes készenléti íjtartó tegezék kelet-európai elterjedéséhez	11
BALOGH BODOR TEKLA: Gömborcsüngős fülbevalók a 10. századi Kárpát-medencében és kelet-európai kapcsolatrendszerük.....	18
POLÓNYSI EMESE – TÜRK ATTILA: A Kárpát-medence 10. századi lemezes hajfonatkorongjainak klasszifikációja és a hajfonat díszítésének kora középkori kelet-európai kapcsolatrendszer	20
HARANGI FLÓRIÁN – E. NAGY KATALIN – BERTA NORBERT – TÜRK ATTILA: Honfoglalás kori temető Derecske határából. Adatok a 10. századi magyar külkapcsolatok kérdéséhez az import selyemleletek kapcsán	30
FLESCH MÁRTON – STROHMAYER ÁDÁM – TÜRK ATTILA: A honfoglalás kori tegezöv egy új rekonstrukciója a karosi II/52. sír íjászfelszerelésének átdolgozása és keleti analógiák nyomán.....	34
B. SZABÓ JÁNOS: Honfoglalás anatómia: Anonymus honfoglalás történetének e gy eddig ismeretlen keleti párhuzama	42
FEHÉR BENCE: Modern filológiai teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül	43
KÁPOLNÁS OLIVÉR: A magyar eredetmonda szerkezetének mongol és mandzsú párhuzamai.....	45
SUDÁR BALÁZS: Madzsarok Anatóliában: kora újkori magyar bevándorlók vagy nomád törökök?.....	47
SZEBENYI TAMÁS: Megjegyzések a szarmata Barbaricum pecsételt kerámiájához az újabb Pest megyei leletek kapcsán.....	49
MASEK ZSÓFIA – SERLEGI GÁBOR – VÁGVÖLGYI BENCE: A jászalsószentgyörgyi késő szarmata – hun kori halomsíros temető újraértékelése	51
PIROS RÉKA ÁGNES – MOZGAI VIKTÓRIA – BAJNÓCZI BERNADETT: Hun kori lószerszamos leletegyüttesek roncsolásmentes archeometriai vizsgálatának új eredményei	53
MOZGAI VIKTÓRIA – HORVÁTH ESZTER – BAJNÓCZI BERNADETT: Archeometriai vizsgálatok 5. századi gránát- és niellóberakásos aranyozott ezüst övcsatokon.....	54
PROHÁSZKA PÉTER: Aranyérmek késő római és kora népvándorlás kori sírokban	55
RÁCZ RITA: Kronológiai kérdések, külkapcsolatok, viselet Újabb megfigyelések a jutasi 196. sír és a langobard továbbélés kérdésében, a női viselet tükrében.....	57
ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN – KENÉZ ÁRPÁD – TÜRK ATTILA: Tiszakürt–Sziki-Kisföldek 32. objektum honfoglalás kori sír. Adatok a 10. századi hurkos végű bronzdrótok értékeléséhez, valamint a lovaglóostorok és fémszerelések faedények elkülönítéséhez a korszak hagyatékában.....	59
JANCSIK BALÁZS – GULYÁS ANDRÁS – STROHMAYER ÁDÁM – SZIGETI JUDIT – TÜRK ATTILA: A Jászság honfoglalás kori régészeti kutatásának új eredményei. Adatok a 10. századi poncolt süvegsúcsok és a csövecskés merevítésű tarsolyok elterjedéséhez	68

LANGER DÁNIEL – LÖRINCZY GÁBOR – TÜRK ATTILA: Szeged-Szabadkai út, Négyhalom dülő honfoglalás kori leletei. Adatok a 10. századi rozettás lószerszámveretek értékeléséhez és elterjedéséhez az új keleti analógiák fényében	77
TOMPA BALÁZS – ZÁGORHIDI CZIGÁNY BERTALAN: 9–10. századi egyenes pengéjű szablyák és szablamarkolatú kardok a Kárpát-medencében.....	84
TAKÁCS RICHÁRD – PUSZTAI TAMÁS: A Hernád-völgy 10–11. századi településtörténetéhez.....	86
SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV: Mire jó az archeogenetika és hogyan használjuk?	88
CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – KONCZ ISTVÁN – CSIKY GERGELY – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – PAMJAV HOROLMA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – VIDA TIVADAR: Az avar kori elit eredetének és rokoni szerveződésének paleogenetikai vizsgálata.....	92
NÉMETH ENDRE – FEHÉR TIBOR: Az apai vonalú N haplocsoport szerepe a mai baskírok, tatárok és magyarok genetikai kapcsolatrendszerében	95
GERBER DÁNIEL – CSÁKY VERONIKA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – TÜRK ATTILA: Betekintés az Urál vidéki népességek első évezredbeli genetikai összetételébe	97
SZEIFERT BEA – CSÁKY VERONIKA – GERBER DÁNIEL – EGYED BALÁZS – STÉGMÁR BALÁZS – TÜRK ATTILA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA: Korai magyarsággal kapcsolatba hozható oroszországi lelőhelyek csontanyagának archeogenetikai vizsgálata.....	100
MAÁR KITTI – NEPARÁCZKI ENDRE – MARÓTI ZOLTÁN – KALMÁR TIBOR – NAGY ISTVÁN – LATINOVICS DÓRA – KUSTÁR ÁGNES – PÁLFI GYÖRGY – RASKÓ ISTVÁN – TÖRÖK TIBOR: Honfoglalás kori köznépi temetők anyai vonalainak jellemzése, archeogenetikai módszerekkel.....	104
SZÜCS MELINDA: Meroving-kori lovas temetkezések a Dunántúlon.....	106
BEDE ILONA: Lótemetkezés és temetési folyamat elemzése tafonómiai elváltozások megközelítéssel és a funkcionális anatómia segítségével	108
ZBIGNIEW ROBAK: The Early Medieval stronghold Bojná-Valy – a seat of the elites or a garrison?	110
SZÜCSI FRIGYES: „Az ismeretlen ismerős.” Új eredmények a csákberény-orondpusztai avar kori temető kutatásából.....	112
POSZTERELŐADÁSOK	
LIBOR CSILLA: A gyermekek bioarchaeológiai kutatásainak lehetőségei.....	113
GULYÁS GYÖNGYI – GALLINA ZSOLT – TÜRK ATTILA: Újabb régészeti adatok a Duna–Tisza köze honfoglalás kori településtörténetéhez és a 10. századi bolgár–magyar kapcsolatok kérdéséhez egy tázlári sír kapcsán.....	115
A KONFERENCIA ELŐADÓI	122

BETEKINTÉS AZ URÁL VIDÉKI NÉPESSÉGEK ELSŐ ÉVEZREDBELI GENETIKAI ÖSSZETÉTELÉBE

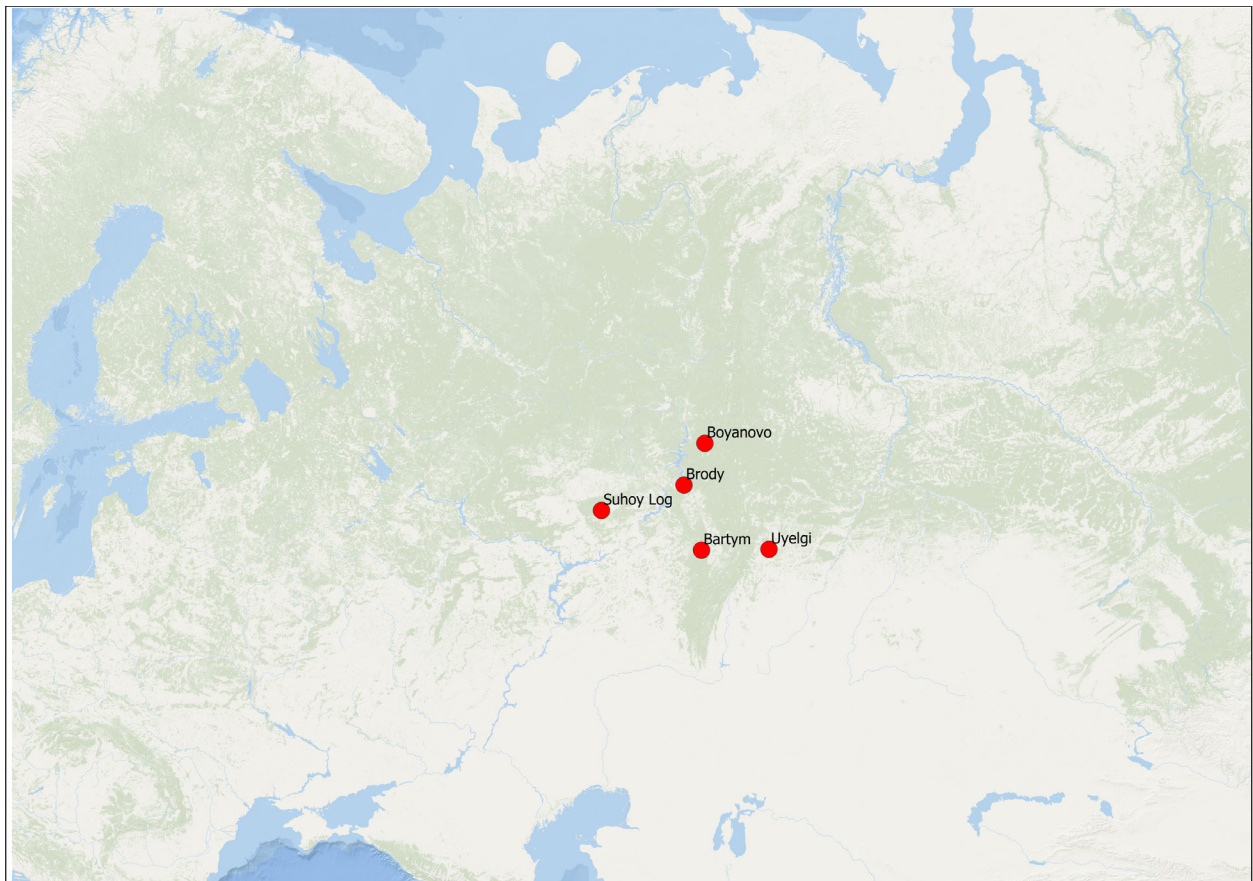
GERBER DÁNIEL – CSÁKY VERONIKA – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – SZEIFERT BEA – EGYED BALÁZS – SZÉCSÉNYI-NAGY ANNA – TÜRK ATTILA

Az Urál hegység környéke a paleolitikum óta jelentős népmozgások színtere volt, aminek következtében az itt élő népségek genetikai heterogenitása már az első évezred hajnalán is olyan méreteket öltött, amely miatt különösen nagy kihívást jelent nyomom követni egy-egy kiválasztott népesség mozgását ebben a régióban. Az Urál nyugati és keleti előteréből származó Kr. u. 3–9. századi lelőhelyek mintavétele során elsősorban a korai magyarsághoz köthető emberi maradványok gyűjtése volt a cél, ahol a vizsgálatba vont maradványok és a honfoglaló népesség közötti genetikai kapcsolatok

feltárása mellett értékes információt nyertünk a régió genetikai diverzitásáról is.

Vizsgálatainkat az anyai öröklődésű mitokondriális DNS-sel (mtDNS) kezdtük el, ezt később kiegészítettük az apai öröklődésű Y kromoszómával, illetve ún. shallow shotgun szekvenálásból nyert autoszómális SNP-kel (sejtmagi genomban található egyponos nukleotid-polimorfizmusokkal, köznyelvben genetikai markerekkel) is.

Ujelgi (késő kuszarenkovi kultúra) lelőhely mind régészeti, mind populációgenetikai szempontból kiemelkedő. Az itt talált népesség több

1. kép. A cikkben tárgyalt Ujelgi, Bajanovo, Szuhoy Log, Brody és Bartym kora középkori temetők földrajzi elhelyezkedése

időszakot is átfedő, átfogó vizsgálata zajlik. A lelőhelyen három régészeti horizontot lehet elkülöníteni, ezek közül a két korainak az mtDNS összetétele (N1a1a1a1a, H40b, C4a1a6) és filogenetikai kapcsolatai egyértelmű párhuzamokat mutatnak a honfoglaló magyarokkal, közvetlen leszármazás azonban itt nem figyelhető meg. A kései horizont esetén ezek a kapcsolatok fel erősödnek, emellett egy összetételbeli változás is megfigyelhető az anyai vonalakban (új haplocsoportok: U5b2a1a1, U5a1a1, U4d2, A, A12a, C4a2a1), utóbbit erősíti az ebben a kései korszakban megjelenő új, régészeti leletanyagban kimutatható, feltehetően keleti hatás.

Az Y kromoszóma precíz vizsgálata méretéből adódóan manapság is technikai korlátokba ütközik. Ennek ellenére információértéke jelentősebb lehet az mtDNS-nél, pl. számos esetben igazolták az apai vonalak kultúrával vagy nyelvekkel való szorosabb kapcsolatát (Haak et al. 2015, Olalde et al. 2018, Post et al. 2019). Ujelgi esetén az mtDNS-nél sokkal homogénebb Y kromoszóma összetételről (N1a1, G2a, J2) beszélhetünk. Az igazságügyi genetikában használt Y-STR (Short Tandem Repeat, rövid tandem ismétlődés) mintázat alapján az N1a1-M46 haplocsoportba sorolt vonalak a vizsgált populáció (összesen 20 minta, ebből 16 férfi) több, mint 87%-át teszik ki. SNP markerek segítségével elért részletesebb felbontás alapján ezen vonalak gyakoriak számos uráli népességben (finnek, észtek, marik, nyenyecék, számik, karjalaiak), továbbá előfordulnak számos más eltérő történeti háttérű, de földrajzi közelségben levő népességben is (pl. lettek, litvánok, oroszok, baskírok, stb.) (Ilumäe et al. 2016). A honfoglaló magyarok között is kimutatták ennek a haplocsoportnak a jelenlétét, amelyet egyúttal uráli nyelvekkel is kapcsolatba hoztak, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az ismert honfoglaló apai vonalaknak ez a csoport mindössze ~10%-át teszi ki. Ujelgi esetében az apai vonalak strukturáltsága nem tükrözi vissza az mtDNS-nél tapasztaltakat, ez alapján a kései horizontban megfigyelhető új elemek vagy ugyanazon apai vonalakkal rendelkeztek, mint a koraiak, vagy

kizárólag “női bevándorlókról” (exogámia) beszélünk.

A nyevolinoi (Brodí, Bartim, Szuhoj Log temetők) és a déli lomovatovói (Bajanovo temető) kultúrák különböző lelőhelyeiről származó csontmaradványok elemzésekor szintén jelentős mtDNS heterogenitásra bukkantunk, már a legkorábbi sírok esetén is akár több ezer km-ről, teljesen eltérő környezetből eredeztethető vonalakat tártunk fel. Ez a jelenség Ujelgihez hasonlóan különböző kultúráknál és lelőhelyeknél szintén megfigyelhető volt a régióban, a vizsgálatokat azonban a rossz DNS megtartás miatt még Ujelginél is korlátozottabban tudtuk elvégezni. Az anyai vonalak összetétele a nagy változatosság (U2, U3, U4, T1, T2, H1, A, D, R, Z) ellenére egyértelműen nyugat-eurázsiai képet mutat. Apai vonalak tekintetében a korlátozott eredmények ellenére megfigyelhető egy heterogénebb és Ujelginél nyugatabbra vezető összetétel (R1b, J2, I2, (G2a?), N1a1).

Az autoszómális SNP-k vizsgálata jelenleg is zajlik, ezek kiértékelése és a kapott eredmények interpretációja azonban az uniparentális (mtDNS és Y kromoszóma) genetikai elemeknél sokkal összetettebb. Előzetes (genomi PCA – főkomponens analízis) eredményeink alapján azonban elmondható, hogy Ujelgi lelőhely sokkal keletibb genetikai képet mutat a többihez képest, amely összhangban van az uniparentális markerekkel is. Sajnos az Urál nyugati előterében található kora középkori lelőhelyek csontmintáinak DNS megtartása rendkívül rossz, emiatt legfeljebb durva becsléseket adhatunk ezeknek a populációknak a történetéről. Szerencsére ezzel szemben Ujelgi lelőhely alkalmasnak bizonyult a későbbi, sokkal részletesebb vizsgálatokhoz.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált régió rendkívül változatos története a genetikai eredményeken is meglátszik, ugyanakkor a nagyfokú kevertség miatt sokkal körültekintőbben kell kezelni a rendelkezésre álló adatokat. Vizsgálataink jelenleg is zajlanak, remélhetőleg a mintaszám növelésével és a technológia fejlődésével árnyaltabb képet kaphatunk az Urál térségében végbement kora középkori népmozgásokról.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Jelen tanulmány a Russian Foundation for Basic Research pénzügyi támogatásával jött létre a 18-59-23002 és a 19-59-23006 számú projektek keretein belül. A kutatás jelenleg az Árpád-ház Program IV.2. keretei között zajlik, melyet a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogat.

IRODALOM

- Post, H. et al.: Y chromosomal connection between Hungarians and geographically distant populations of the Ural Mountain region and West Siberia. *Scientific Reports* 2019, DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-019-44272-6>
- Neparácski, E. et al.: Y chromosome haplogroups from Hun, Avar and conquering Hungarian period nomadic people of the Carpathian Basin. *BioRxiv* 2019, DOI: <http://dx.doi.org/10.1101/597997>.
- Narasimhan, V. M. et al.: The formation of human populations in South and Central Asia. *Science* 2019 DOI:10.1126/science.aat7487
- Barros Damgaard, de P. et al.: 137 ancient human genomes across the Eurasian steppes. *Nature* 2018 DOI:10.1038/s41586-018-0094-2
- Neparácski, E. et al.: Mitogenomic data indicate admixture components of Central-Inner Asian and Srubnaya origin in the conquering Hungarians. *PLoS One* 2018, DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0208295>
- Olalde, I.: The Beaker phenomenon and the genomic transformation of northwestern Europe. *Nature* 2018, DOI: <https://doi.org/10.1038/nature25738>
- Pilipenko, A. et al.: Maternal genetic features of the Iron Age Tagar population from Southern Siberia (1st millennium BC). *PLoS One* 2018 DOI: 10.1371/journal.pone.0204062
- Unterländer, M. et al.: Ancestry and demography and descendants of Iron Age nomads of the Eurasian Steppe. *Nature Communications* 2017 DOI: 10.1038/ncomms14615
- Ilumäe, A. M.: Human Y Chromosome Haplogroup N: A Non-Trivial Time Resolved Phylogeography that Cuts across Language Families. *American Journal of Human Genetics* 2016, DOI: 10.1016/j.ajhg.2016.05.025.